

УДК 81'373.21(477.65)

Ірина Малик
(Кропивницький)**КРОПИВНИЦЬКИЙ vs ЄЛИСАВЕТГРАД:
НОВІТНІ ЗМАГАННЯ ЗА ІДЕНТИЧНІСТЬ**

У статті йдеться про особливості впровадження Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» на Кіровоградщині. Стверджується, що виконання Закону на місцях може стати для представників суспільних наук дослідницьким полем з вивчення сучасних проблем ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, Кропивницький, перейменування, Єлисаветград, декомунізація.

В статье речь идет об особенностях реализации Закона Украины «Об осуждении коммунистического и национал-социалистического (нацистского) тоталитарных режимов в Украине и запрете пропаганды их символики» в Кировоградской области. Утверждается, что реализация Закона на местах может стать полем исследования для общественных наук в процессе изучения проблемы идентичности.

Ключевые слова: идентичность, Кропивницкий, переименование, Елисаветград, декомунизация.

The article is dedicated to the peculiarities of the application of the Law of Ukraine *On the Condemnation of the Communist and the National Socialist (the Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and the Prohibition of Their Symbols Propaganda* in Kirovohrad region. The fact that the implementation process of this Law at the local level may become a research field for the identity problems studying by the representatives of the social sciences is affirmed.

Keywords: identity, Kropyvnytskyi, renaming, Yelysavethrad, decommunization.

Термін «українська революція» має своє визначення – це низка подій, пов'язаних із національно-визвольною боротьбою українського народу в 1917–1921 роках. Проте ці процеси тривають і донині. Можемо сміливо говорити про сучасне втілення української революції, яка розпочалася з Євромайдану, продовжилася Революцією Гідності та збіглася з періодом збройного вторгнення Росії в Україну.

Сучасні суспільні зрушення наповнилися новими сенсами. Одним з них стало прийняття Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Достовірна й жива інформація про те, як реально втілюється цей Закон на локальному рівні, може послужити джерелом для важливих соціокультурних висновків. Так трапилося, що мені довелося не лише спостерігати процес перейменування Кіровограда, але й бути учасницею та одним з його організаторів поруч із представниками проукраїнської інтелектуальної спільноти обласного центру.

Осмислюючи недавні події, коли розгорілися баталії між прихильниками «української» назви міста та «історичної» назви «Єлисаветград», я б їх назвала ще і змаганнями за українську ідентичність. Водночас ідентичність протилежної сторони насправді важко визначити, надто вона багатоліка, це ще чекає свого висвітлення. Проте вже зараз варто надати необхідні коментарі до тих подій.

Згідно із законом про декомунізацію, два обласні центри – Кіровоград і Дніпропетровськ – мали ще в лютому 2016 року отримати нову назву. У радянські часи Кіровоград був названий на честь політичного діяча Кірова, який уособлює масштабні злочини радянського режиму, визнані світовою спільнотою. Сергій Костриков-Кіров належав до вищого керівництва Комуністичної партії, що організувала штучний Голодомор по всій Україні. Унаслідок її діяльності в 1932–1933 роках лише на території Кіровоградської області померли, за достовірними даними, від 22 до 25 тис. осіб.

У процесі декомунізації в Кіровограді виник ризик повернення імперсько-коло-

ніальних назв. Тобто, позбавляючись радянського тоталітарного впливу, виникла загроза повернення на мапу України маркерів «руського міра». Натомість у проукраїнському середовищі міста не було вироблено спільного погляду на найменування, що розбивало саме середовище в цьому питанні на десяток локальних груп ще з початку 1990-х років. Ці назви – Тобілевичі, Кропивницький, Інгулгород, Інгульськ, Златопіль, Скіфія, Ексампей, Новокозачин, Центральноросійськ. Можливо, саме це й ускладнило процес перейменування. У Кіровограді протягом 2015–2016 років ішла неймовірно важка боротьба за нову назву міста. Прихильників повернення місту імперської назви «Єлисаветград» було й нині є чимало серед російськомовної інтелігенції, бізнесменів, влади. Зауважимо, що назва «Єлисаветград» активно «розкручувалася» впродовж 2009–2014 років як завдяки медіа, так і завдяки різним конкурсам, проектам. На популяризацію її місцевими проросійськи налаштованими бізнесменами було кинуте значний фінансовий ресурс. Активно відпрацьовувала відомий сценарій створення «Новоросії» з містом Єлисаветградом у Поінгуллі п'ята колона: «Опоблок» і колишні «регіонали», які потрапили до партії БПП, проросійські громадські організації та церква Московського патріархату.

Прихильники повернення назви «Єлисаветград» активно використовували історичний аргумент – початкову назву міста. Це дало підстави сформулювати в багатьох жителів міста міфологізоване уявлення про те, що первісну назву змінювати не можна, бо це блюзнірство. УПЦ МП (або, як її називають у народі, «московська церква») вдавалася до маніпуляцій свідомістю громади. Наприклад, стверджували, що назву «Єлисаветград» «місто носило на честь фортеці Святої Єлисавети». Однак за всю його історію жодної церкви, навіть каплички Святої Єлисавети в місті не було, як і не проводилися хресні ходи на честь цієї святої (що стало реалією лише в останні роки). Натомість герб міста 1845 року чітко засвідчує прив'язку до імені імператриці. При цьому шанувальники «святої» назви замовчували, що 1752 року з приходом російських військ на територію Вольностей Війська Запорозького місцевих жителів

виселили, а їхні землі, за імперською версією – Дике Поле, захопили нові власники. Фортецю Святої Єлисавети будували як російську військову базу, і саме з неї царські війська провели сумнозвісну операцію знищення Запорозької Січі. Була складена навіть загальновідома пісня, що підтверджує загарбницьку функцію фортеці Святої Єлисавети:

А в городі та Лисаветі
 Все пани собиралися.
 Пани – сенатори, пребольшії генерали.
 Вони думали й гадали:
 – Ой як би ж нам.
 Ой як би ж нам
 У їх вольності відібрати? [4, с. 26].

Тому сучасна участь російської церкви в перейменуванні міста мала надто виразний ідеологічний та політичний характер. Це демонстрували учасники мітингів проти одного з перших рішень Комітету з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування щодо погодження перейменування Кіровограда на Інгульськ. Місцевий сайт «Перша електронна газета» пише про це так: «Багаточисельний десант бабусь з іконами читали молитви, хрестились та співали церковних пісень. Також вони називали демобілізованих воїнів АТО зрадниками і звинувачували їх у тому, що вони “хочуть крові і вбивають братів на сході”. Єлисаветградці скандували атошникам “Зрадників у болото”. Невідомий провокатор навіть намагався видерти з рук військових прапор 17-го ОМПБ, але йому це не вдалося» [3]. Одна з активних громадських діячок, волонтер, біженка з Луганщини, була шокована побаченням і зі страхом нам говорила: «Давайте щось робити з цим, адже у нас все точно так починалося...».

Також більшість військових, які проживають у місті на Інгулі, неодноразово озвучували власну позицію, що повернення імперської назви в центрі України – це заклик для Росії «прийдіть до нас», і що з початком збройного вторгнення Росії в Україну назва «Єлисаветград» себе вичерпала. «Це – великий цинізм та нехтування смертю більше ніж сотні героїв та пролитої крові поранених земляків давати місту російську назву. Куля російського мушкету з розкопок фортеці Святої

Єлизавети (адже у фортеці був трибунал, де розстрілювали українських козаків) і куля з російського кулемета – привезена з Донбасу кіровоградськими десантниками, між якими 250 років різниці – однаково небезпечні. Адже саме повернення староімперських назв із нетерпінням чекають у Кремлі» (КВ). Демобілізовані військові бачили на власні очі, як зараз знищують наші українські інституції на Донбасі.

Адепти Єлисаветграда спробували легітимізувати назву. Для цього вони вдалися до так званого громадського опитування щодо перейменування міста. Ось як повідомляло про це *Hromadske.TV*: «У Кіровограді відбулось громадське опитування щодо перейменування міста, ініційоване міськрадою. Результати опитування міськрада планує направити до Верховної Ради як реальну позицію кіровоградців щодо нової назви для міста. На це депутати виділили 350 тис. грн. У місцях проведення опитування ніхто не контролював його хід – одна людина могла проголосувати за будь-яку назву кілька разів на своїй і на чужих ділянках. Адже в наметах, де відбувалося опитування, ніхто не перевіряв документи та не було списків виборців» [5].

Також протягом дня групи за участю журналістів, активістів та свідомих громадян відвідали різні виборчі ділянки й по кілька разів проголосували за різні варіанти назви міста. Отже, було доведено нелегітимність цього опитування, воно не відповідало законодавству й було нічим іншим, як політичною спекуляцією.

Важливо зазначити, що в процесі цього «перейменувального марафону» ми спостерігали також певні зміни в мисленні й самоідентифікації громадян. На жаль, тоді не було можливості провести власні соціологічні дослідження цих змін. Проте матеріали ЗМІ, соціальних мереж, численних обговорень засвідчували, що місто пробудилося від байдужості, і значна частина громади вважала, що українське місто повинне мати «українську» назву. Водночас наростало і протистояння між прихильниками різних назв, що «вихлюпувалося» агресивними випадками один проти одного.

Щоб перевести протистояння в площину дискусії, громадська організація «Спільна дія» ініціювала проведення в Кірово-

граді Всеукраїнської науково-практичної конференції «Перейменувальні процеси в топоніміці як ціннісний вибір українського суспільства», аби експерти, науковці, краєзнавці могли не тільки запропонувати, але й обґрунтувати свої варіанти назви міста. У ній взяли участь дослідники з Кіровограда, Києва, Дніпропетровська, Одеси, Запоріжжя, Тернополя та інших міст України. Загальна кількість учасників – 450 осіб.

Співорганізаторами конференції були: Український інститут національної пам'яті, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Кіровоградська міська рада, Кіровоградське обласне товариство ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка.

Як наслідок, було напрацьовано універсальні критерії для зміни географічних назв, пов'язаних із комуністичним та імперським минулим, зокрема для Кіровоградської та Дніпропетровської областей.

Узагальнюючи роботу конференції, можна дійти таких висновків: повернення місту Кіровограду колоніальної назви «Єлисаветград» є неприйнятним, оскільки вона суперечить національним інтересам України, увічнює територіальні претензії Росії на українські землі, стимулює російську військову агресію, популяризує російських правителів, які знищили українську державність, перетворивши Україну на колонію Росії, викликає різкий спротив більшості населення України [2, с. 97]. Окрім того, учені напрацювали критерії для перейменування міста, які враховують історичні особливості розвитку краю, світову традицію, ідеологічну незаангажованість, «недражливість» для місцевої громади, перспективність для економічного розвитку регіону та популяризації його у світі. У результаті обговорення науковцями було запропоновано назву «Інгульськ», яка обґрунтовувалася світовою та українською практикою використання гідронімічних назв. Ця назва перегукувалася б з історією краю часів Української козацької держави. На цій території розташовувалися козацьке поселення Інгульська слобода, Інгульський Кам'янець, діяла Інгульська паланка – одиниця Війська Запорозького. Назва

«Інгульськ» нагадувала б про козацьке минуле.

Серед пропозицій, які обговорювалися громадою, найпопулярнішими були назви «Інгульськ», «Златопіль», «Кропивницький».

На жаль, під загрозою повернення російських маркерів громада не могла собі дозволити вибирати між «українськими» назвами, як передбачалося законом про декомунізацію. Подальші суперечки розгорнулися ще інтенсивніше, і назву «Інгульськ» було повністю «заблоковано». «Єлисаветградці» уже готувалися святкувати перемогу.

Саме на цьому етапі українським силам удалося порозумітися, і було здійснено ще одну спробу: висунути на обговорення «українську» назву «Кропивницький» на честь видатного українського драматурга, засновника українського професійного театру Марка Лукича Кропивницького.

На той момент уже була виконана неабияка попередня робота. Громадські активісти й експерти із ГО «Спільна дія» та Кіровоградської обласної організації ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка провели адвокасі-кампанію, спрямовану на виконання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». «Спільна дія» підготувала п'ять інформаційних роликів на підтримку «української» назви. Ці відео пройшли експертизу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, три з них транслювало Кіровоградське обласне телебачення. Також було створено коаліцію 54 місцевих громадських організацій – волонтерських, ветеранських, правозахисних, екологічних, наукових; підготовлено 25 відкритих листів та офіційних звернень до вищого керівництва держави, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та ін. Ці синхронно спрямовані прагматичні дії, а не безперспективні заклики до об'єднання, стали переломним моментом у процесі перейменування. Визначну роль відіграли науковці, громадські діячі, волонтери, журналісти, письменники, військові. Підтримали місцеве проукраїнське інтелектуальне середовище науковці Українського інституту пам'яті,

Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Остаточну крапку було поставлено завдяки послідовній державницькій позиції Голови ВРУ Андрія Парубія, і вже 14 липня 2016 року народними депутатами України було прийнято Постанову «Про приведення назви міста Кіровоград Кіровоградської області у відповідність із вимогами Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”».

Отже, ці змагання за українську ідентичність на локальному рівні засвідчили, що завдяки організаційним зусиллям зі створення широкої коаліції громадськості, усвідомленню необхідності поступитися результатами та власними зацікавленнями, індивідуальними поглядами на проблему перейменування громаді міста на Інгулі вдалося об'єднатися навколо однієї «української» назви, на що явно не розраховували лідери проросійського середовища, які здавна підживлювали стереотипи щодо українського розбрату.

Зусиллями активної частини прибічників «української» назви міста було багато зроблено для того, щоб чимало людей зі всіх теренів усвідомили, що питання перейменування Кіровограда стосувалося жителів не лише обласного центру, але й усієї країни – воно загальнодержавне і є питанням національної безпеки.

Тому небайдужість і залучення наукових кіл України, експертного середовища, політиків, журналістів, митців, літераторів, блогерів, громадських активістів, демобілізованих фронтовиків вивело питання з місцевої проблеми на національний рівень, що не дозволило пристосуванцям та проросійським силам у місцевій владі легітимізувати назву «Єлисаветград».

І які б не лунали звинувачення щодо рішень Парламенту, що прийняв позицію тільки проукраїнської частини населення, остаточно було зруйновано плани п'ятої колони встановити в центрі України російський маркер «Єлисаветград».

Окрім того, варто прислухатися і до думки Бориса Гозмана – сучасника Євгена Маланюка та Олени Теліги: «Пам'ятай, що ти з своїми одностудцями ще не весь український народ» [1, с. 232].

Інформант

КВ – Колінько Віктор, 1966 р. н. Записала І. Малик 2016 р. у м. Кіровограді.

Джерела та література

1. Кавалерія: від Єлисаветградського офіцерського кавалерійського училища до Української кіннотної військової школи ім. Будионного (1850-і – 1930-і рр.) : книга-альбом / автор тексту Шевченко Сергій Іванович ; підбір фотознімків, додаткових, архівних, картографічних матеріалів: Чуднов Олександр Вікторович. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2015. – 232 с.

2. Перейменовальні процеси в топоніміці як ціннісний вибір українського суспільства :

матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (11 червня 2015 року, м. Кіровоград). – Миколаїв : ФОП Жаган М. Ф., 2015. – 112 с.

3. У Кіровограді бабусі з іконами кричали «Єлисаветград!» і називали воїнів АТО зрадниками [Електронний ресурс] // Перша електронна газета. – Режим доступу : <http://persha.kr.ua/photo/62906-u-kirovogradi-babusi-z-ikonami-krichali-yelisavyetgrad-i-nazivali-voyiniv-ato-zradnikami-fotoreportazh.html>.

4. Шевченко С. І. Кіровоградщина – козацький край. – Кіровоград, 2001. – 28 с.

5. Як у Кіровограді провели опитування щодо перейменування міста [Електронний ресурс] // Hromadske.TV. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=-MXDOPcqqCg&feature=youtu.be>.

SUMMARY

The article is dedicated to the peculiarities of the application of the Law of Ukraine *On the Condemnation of the Communist and the National Socialist (the Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and the Prohibition of Their Symbols Propaganda* in Kirovohrad region. The fact that the implementation process of this Law at the local level may become a research field for the identity problems studying by the representatives of the social sciences is affirmed. Authentic and vivid information concerning this Law practicable implementation at the local level is presented. It can be considered as a source for important social and cultural conclusions. The authoress of the article has not only observed the process of Kirovohrad renaming, but she is also a participant and one of its organizers alongside of the representatives of pro-Ukrainian intellectual community of the regional centre. The events concerning the battles between the supporters of the Ukrainian denomination of the city and the so-called historic name – Yelysavethrad are comprehended. The authoress calls them a contest for identity, for the right to be Ukrainian on the own land, and not a fake *Novorossian*. Also the identity of the opposite side is considered. It is difficult to determine it as it is too diverse and has to be studied yet.

Comments on those events are given with the reference to the mass media: website of the First Electronic Newspaper, Hromadske TV, as well as the evidences of the former servicemen. A unique experience of the creation of a broad coalition of the community, the understanding by the participants of the city on Inhul renaming process the necessity to give in the achieved results and own interests, individual views on the renaming problem and the consolidation around one Ukrainian name are described. It is concluded that just the efforts of the active supporters of the Ukrainian version of the city name have assisted the fact that many people from all terrains comprehend that the issue of Kirovohrad renaming concerns not only the regional centre inhabitants, but also it is the problem of the whole country. It is a nationwide issue and it is the mater of the national security.

Keywords: identity, Kropyvnytskyi, renaming, Yelysavethrad, decommunization.